

Paul Hellyer

A globális kihívás*

A hivatalos irányvonalat képviselő közgazdászok nem hajlandók beismerni, ezért valakinek meg kell mondania nekik, hogy a neoklasszikus, monetarista közgazdaságtan területén folytatott huszonöt éves próbálkozásaik kolosszális kudarcnak bizonyultak. Az a tény, hogy ennek ellenére úgy reklámozhatják eszméiket, mintha azok megoldást jelentenének a világ problémáira, elegendő ahhoz, hogy bárki kétségbeessen. A horizonton megjelenő egyetlen reménysugár azoknak a szekértáborot elhagyó tudósoknak a növekvő száma, akik kezdik megkérdőjelezni a bevett bölcsességet.

Túl sok dolog ment tönkre ahhoz, hogy vita nélkül utasítsuk el ezeket a nézeteket. Két évtized alatt Afrika Szaharától délre fekvő területein a helyzet a rosszból a reménytelenbe fordult. 1980-ban külföldi adósságuk 84,1 milliárd dollár volt, ami a bruttó hazai termék (GDP) 34 százalékát tette ki. 1996-ban ezek az országok együttesen már 227,2 milliárd dollárral tartoztak, ami az összes GDP-jük 78 százalékának felelt meg. Ez messze több, mint amit exportbevételeik fedezni tudnának (The World Bank [1999]).

Az adósság és az instabilitás „normává” vált az új, globalizált gazdaságban. Délkelet-Ázsia összeomlása olyan mérvű volt, hogy ennek érzékelése meghaladja e rövid áttekintés kereteit. Először Thaiföld, majd Dél-Korea, a Fülöp-szigetek, Indonézia és Malayzia gazdaságai omlottak össze, s fizetőeszközök elértéktelenedtek. Mindezt „ázsiai influenzának” nevezték el, mert a válság vírus módjára terjedt egyik országról a másikra.

Dél-Amerika bukkant fel a nyugtalanság újabb területeként. Brazília külföldi fizetőeszközben vállalt kötelezettségeit a Moody's Investors Services 1998. szeptember elején leértékelte (Financial Post [1998]). A kamatlábak csaknem 40 százalékra emelkedtek a tőkeáramlás lelassítására irányuló hiábavaló előfeszítések következtében. Azonban még ez sem volt elég a nemzetközi piacok hosszabb távú megnyugtatásához. A 18 hónapon belül negyedszer bekövetkező brazil valuta elleni támadás arra kényszerítette a brazil kormányt, hogy 1999. január közepén leértékelje fizetőeszközét, majd szabadon lebegtesse a nemzetközi piacon. A befektetők idegesen reagáltak abbéli félelmükben, hogy a kedvezőtlen hatás esetleg átterjed Argentínára és Mexikóra is.

Oroszország új, sötét korszaka némileg kijózanítólag hatott a neoklasszikus ideológusokra. Tíz évvel ezelőtt az oroszoknak volt munkája és enivalója. Ma sokmilliójuknak egyik sincs. 1998 végén a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága az adományok megháromszorozását tervezte, re-

* Az írás a szerző új, 1999-ben Kanadában megjelent *Stop: Think* (Álljunk meg egy szó-ra!) című könyve alapján készült. A cikkben kifejtett gondolatok háttérét alaposabban világítja meg a szerző 1998-ban magyar nyelven is megjelent *A globális pénzügyi válság túlélése, avagy a remény gazdaságtana* című könyve (Altern-csoport – Gondola '96 Kiadó, Budapest). © 1999 Paul T. Hellyer

mélve, hogy így megbirkózhatnak az időszak várhatóan egyik leghidegebb telével. A Vöröskereszt szerint az orosz gyerekek fele mentálisan és fizikailag rosszul fejlett az alultápláltság következtében (Toronto Star [1998]).

Amikor hozzáadjuk ezeket a fejleményeket a Franciaországban és Németországban tapasztalható magas munkanélküliséghez, a japán gazdaság tartós lelassulásához és az értékpapírpiacon világszerte mutatkozó növekvő elbizonytalanodásához, akkor az instabilitás és a bizonytalanság képe tárul a szemünk elé. Ez a védjegye annak a globalizált piaccgazdaságnak, amit a Nobel-díjas Milton *Friedman* és a Chicagói Iskolához tartozó egykori kolégái erőteljesen támogatnak.

Friedman professzor hátat fordított annak az eszmének, hogy a kormányzatok felelősséggel tartoznak az összes állampolgár gazdasági tevékenysége szabályozásáért, és ehelyett azt a filozófiát támogatja, amely ezt a felelősséget a szabad piacra ruházza nemzeti és nemzetközi vonatkozásban egyaránt. Ennek megvalósításához el kell távolítani a kereskedelmi korlátokat, fel kell számolni a tőke szabad áramlása előtti akadályokat, a minimumra kell csökkenteni az üzleti tevékenység kormányzat általi szabályozását, privatizálni kell az állami tulajdonú vállalatokat, a központi bankokat pedig mentesíteni kell a politikai befolyástól és kapcsolatoktól.

Ez a „közgazdasági teológia” washingtoni konszenzus néven vált ismertté. Hosszú időn keresztül ez volt az Egyesült Államok kimondatlan politikája, amelyet vallásos hevülettel igyekeztek világszerte „eladni”. Amikor az országok vonakodtak nemzeti szuverenitásuk illetően megsértésétől, akkor a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és/vagy a Világbank „gazdasági reformra” – azaz a washingtoni konszenzus elfogadására – kényszerítette őket a kölcsönök és a segítségnyújtás feltételeként.

A washingtoni konszenzussal az a probléma, hogy nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket. Éppen ellenkezőleg. Abban a huszonöt évben, amikor a központi bankok és a kormányzatok feladták a keynesianizmust a friedmanizmus javára, fokozatos hanyatlás ment végbe a világ gazdaságainak többségében. Az adatok tanúsága szerint még az Egyesült Államok hatalmas gazdasága is megsínylette ezt.

A gazdasági növekedés kulcsterületén az 1982-es dollárral számolt bruttó nemzeti termék (GNP) átlagosan 3,70 százalékkal növekedett 1948 és 1973 között. A következő 24 évben az 1987-es dollárban számolt bruttó hazai termék (GDP) átlagosan csak 2,28 százalékkal növekedett. Elhanyagolva a GNP és a GDP között mérhető csekély különbséget, a termelés növekedési üteme 38 százalékkal csökkent a monetarista érában (lásd az amerikai elnök 1991-es és 1997-es gazdasági jelentését).

Az átlagos munkanélküliség mértékében mutatkozó különbség még riasztóbb. A korábbi időszakban az átlagérték 4,8 százalék volt. Amióta kezdetét vette a monetarista ellenforradalom, ez az átlagérték 6,8 százalékra módosult. Ez átlagosan 41,7 százalékkal több munkanélkülit jelent a key-

nesianus korszakhoz képest (lásd az amerikai elnök 1991-es és 1997-es gazdasági jelentését).

Ezután megéri a fáradságot, hogy egy pillantást vessünk az inflációra is. A korábbi időszakban a fogyasztói árindex átlagos éves növekedése 2,67 százalék volt. A monetarista, neoklasszikus éra kezdete óta eltelt 24 év alatt a fogyasztói árindex átlagos növekedése 102 százalékkal magasabb (lásd az amerikai elnök 1991-es és 1997-es gazdasági jelentését).

A gazdaság kulcsfontosságú mutatói közül a legtöbb hasonlóan lehangoló képet fest az összehasonlítás során. Az egy főre jutó jövedelem növekedésének a mértéke meredeken zuhant, éppúgy, mint az átlagos heti kereset, a családi jövedelem középértéke (mediánja) és az óránkénti, illetve az éves termelés növekménye. Es végezetül itt van az Egyesült Államok szövetségi adóssága, ami 266 milliárd dollár volt 1948-ban, 466 milliárd dollár 1973-ban és 5369 billió dollár 1997-ben. Ez 78 százalékos növekedést jelent a monetarizmus előtti 26 évben, míg 1052 százalékos növekedést az azóta eltelt 24 év alatt (Budget of the United States Government [1999]).

Kérdés, hogy miként válhatnak intelligens emberek egy olyan rendszer szószólójává, amelyik több mint 100 százalékkal magasabb inflációs rátát, több mint 40 százalékkal nagyobb munkanélküliséget, a termelés növekedési ütemének 38 százalékos csökkenését és a szövetségi adósságállomány 5 billió dolláros növekedését produkálta, s mindezt a földkerekség országaiban torkán próbálja legyőmészölni. Különösen akkor elgondolkodtató ez, amikor a globális statisztikák még az Egyesült Államokra vonatkozó adatoknál is rosszabbak. Az 1950 és 1973 közötti években az egy főre jutó éves GDP átlagos növekedése 2,90 százalék volt. 1973-tól 1995-ig ez a katasztrófális mértékű 1,11 százalékra csökkent (Wall Street Journal [1999]).

Tudom, hogy a washingtoni konszenzus védelmezői közül egyesek azal fognak érvelni, hogy a korai monetarista időszak gyenge teljesítményének nagy része abból fakad, hogy egy eleve rossz helyzetet kíséreltek meg ellenőrzés alá vonni. Ez olyan érvelés, amely nem állja meg a helyét. Ha a betegséget helyesen diagnosztizálták, akkor azt ellenőrzés alá lehet vonni olyan eszközökkel is, amelyeknek nincsenek a felsoroltakhoz hasonló szörnyű következményei.

A meztelen globalizáció

A legtöbben a magunk kárán tanuljuk meg, hogy a részleteket tartalmazó apró betűs szöveg elolvasása is fontos. Mit jelent a szabad kereskedelem a legtöbb polgár számára? Mit jelent a tőke korlátatlan szabad áramlása a kormányozhatóság szempontjából? Mit jelent a béklyók nélküli kapitalizmus és a határok nélküli világ a többség és a kisebbség számára?

Kezdetben a korlátok nélküli szabad kereskedelmet a világ fél tucat legnagyobb, leghatalmasabb és legiparosodottabb országa erőltette. Feltűnő, hogy ezek mindegyike úgy vált nagygyá, gazdaggá és hatalmassá, hogy

védte saját iparát a külföldi versennyel szemben. Így a valóságban a világ kevésbé fejlett országainak a következőt mondják: „mostanra odáig jutotunk, hogy biztosítani kívánjuk: önök sose legyenek képesek hasonló módon felkapaszkodni a létrára”.

Most az összes neoklasszikus azonnal rávágja, hogy a protekcionizmus rossz, csaknem maga a pokol. Ennek eredményeképp a harmadik világ országai késztermékeket fognak vásárolni a fejlett világ országaitól és reménytelen kísérleteket tesznek arra, hogy ezekért azokkal az általuk exportált nyersanyagokkal fizessenek, amelyekkel az IMF és a Világbank politikájának köszönhetően dugig van a piac.

Természetesen a fejlett világ országai igénylik azt a jogot, hogy termelő létesítményeiket a harmadik világ országaiba telepítsék. De miért? Az esetek többségében élvezni akarják a legolcsóbb munkaerő, a legenyhébb környezetvédelmi előírások és a legkevesebb szabályozás előnyeit. Mindezek biztosítására a Multilaterális Befektetési Megállapodás (MAI) – illetve a fejlett világ országainak bármely más formájú megtestesülése – olyasmit igyekszik a harmadik világ torkán legyömöszölni, ami garantálja az elvesztett profitok kompenzálását a fejlettek számára a munkabérek emelésére vagy a környezetvédelmi előírások szigorítására tett bármiféle demokratikus kísérlet esetén.

A befektetési rendelkezések azt is biztosítják, hogy ha egy helyi tulajdonban lévő társaság növekedése odáig fajul, hogy az már a nagy multinacionálisok valamelyikének a rovására kezd piaci részesedéshez jutni, akkor az ilyen vállalatot meg lehet vásárolni. Ekkor vagy beolvasztják a nagy testvérvállalkozásba vagy bezárják, s ezzel a verseny ki van iktatva.

A globalizációra épülő szabad, korlátok nélküli tőkemozgás a kapitalista manifesztum legmeggondolatlanabb tantételei közé tartozik. Vegyük szemügyre a Mexikóban szerzett tapasztalatokat! *„Az inflációval nem korrigált egyesült államokbeli közvetlen befektetések értéke 1982 és 1987 között csökkent. Ez azonban az 1980-as évek végén ismét lendületet vett, 133 százalékkal emelkedve 1988 és 1992 között. Az összes országból évente Mexikóba befolyó közvetlen befektetések értéke sokkal drámaibb menetrend szerint alakult, s ennek során 1981 és 1984 között 86 százalékos esés, majd azóta 1305 százalékos emelkedés következett be. A súlyos adósságszolgálat és a tőkemenekülés napjaiban a pénzforrások kifolytak az országból – 1983 és 1988 között 26 milliárd dollár nettó kiáramlás következett be. Am a Salinas-rezsim tőkebarát politikája azóta jelentős pénzbeáramlást eredményezett – 1989 és 1993 között 73 milliárd dollár folyt be, és további 21 milliárd dollár közvetlen befektetésre került sor. A Mexikóval és más »feltörekvő piacokkal« kapcsolatos eufória erősen buborékszerű hatást kelt, minthogy a feltételezések szerint az emelkedés messze a jelen realitási felett történik.»* (Henwood [1994], 41. o.)

Egyetlen ország sem képes saját gazdasági jövője ellenőrzésére, ha a külföldi befektetők ilyenfajta bőséget vagy szűköséget okozhatnak. Így képtelen helyzet áll elő. A szabad tőkeáramlás gyakorlatilag egy olyan hűz házból álló utcához hasonlítható, ahol az a szabály, hogy bárki, bármely időpontban, bármiféle jelzés nélkül bárki más házába bemehet, majd később éppily váratlanul távozhat, maga után hagyva szemetét, amelyet valaki másnak kell felszednie.

Vannak elég nagy és elég erős országok, amelyek megengedhetik maguknak a szabad tőkeáramlást, azonban még ezeknek is védekezniük kell az esetleges fosztogatók ellen. Sok más ország is akad, amelyek bármiféle tőkeellenőrzés nélkül is képesek normálisan működni. Azonban legtöbbjük, ha nem mindegyikük, sebezhető az olyan szüntelen támadások révén, amelyeket túlon túl gyakran láttunk az elmúlt években. Az ilyen országok számára mindenképpen lehetővé kell tenni a tőke ellenőrzését a szélsőséges ingadozások időszakában.

Ha a nemzetállamok bármiféle jelentősebb szerepet akarnak játszani, akkor meg kell tudják óvniuk magukat azoktól a nemzetközi pénzügyi kalandoroktól, akik fizetőeszközről fizetőeszköze ugrálva igyekeznek megtalálni a pótlólagos jövedelem forrásait. A saját, konkrét szükségleteikhez való alkalmazkodás érdekében az egyes országok hatalmában kell álljon a kamatlábak felemelése vagy leengedése, s ennek oly módon kell történnie, hogy ezenközben ne alakuljon ki nagymérvű tőkekiáramlás vagy -beáramlás.

A szabad kereskedelem mítosza

Míg a korlátlan tőkeáramlás bármely gazdaság stabilitását alááshatja, a béklyók nélküli szabad kereskedelem szintén jelentős problémákat okozhat. Valójában nem is létezik olyasmi, mint a szabad kereskedelem. Kérdezzék csak meg a manitobai farmereket, akik gabonával rakták meg teherautóikat, és akiket útkadályok állítottak meg az Egyesült Államok határán; vagy a kanadai fűrészáru-termelőket, akikre büntetőintézkedések vonatkoznak, hogy megakadályozzák őket amerikai piaci részesedésük növelésében. Vagy, a másik oldalt tekintve, kérjék ki az Egyesült Államok tejtermékgyártó és baromfitenyésztő gazdáinak a véleményét, akiknek a kanadai piachoz való hozzáférést olyan előírások korlátozzák, amelyek a kanadai piaci rendszer szerves részét képezik.

Dramai fotó látható a New York Times 1998. december 10-i számában egy cikk felett, amelynek címe: *American Steel a barikádokon: az alacsony árak miatt a vállalatok és a munkavállalói szervezetek harcban állnak az import korlátozásért* (New York Times [1998]). Be kell ismernem, hogy ha amerikai acélipari dolgozó volnék és mind a fizetésemet, mind pedig a munkahelyemet veszély fenyegetné, akkor erőteljesen reklámoznám ezt a kampányt. Nem zavarna különösebben, hogy valaki nagyon messze – kere-

setem töredékéért dolgozva – olcsóbban tud acélt gyártani. Ezt a realitást tartotta szem előtt Clinton elnök, amikor még ugyanabban a hónapban kijelentette: nem engedheti meg, hogy az Egyesült Államokat olcsó külföldi import áraszsa el.

Az elnöki kijelentés további bizonyíték a „szabad kereskedelem” inga-tag jellege mellett. Jónak tartjuk, amikor hasznot hoz számunkra, és rossznak, amikor hátrányunkra van. Egyetlen politikus sem élhetné túl a választásokat, aki maga is a „globalizációs kutyaszorítóban” rekedt. Ez a politikai realitás ismét felveti azt a kérdést, hogy a világgazdaság fogalma – vagyis a határok nélküli világ – valós gyakorlat-e, avagy csak elvont ábránd.

A szabad kereskedelem a nyugati politika sarokköve a második világháború óta. Ezt mindaddig jónak tekintik, amíg be nem bizonyítják az ellenkezőjét, és ez az az alap, amire az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT), valamint annak örököse, a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) épült. A kereskedelmet gazdasági növekedést serkentő csodaszerré avatták, amikor félt volt, hogy a nemzetgazdaságok végül is kifogynak a szuszából. Akadtak azonban más nézeteket valló hangok is, amelyek – a mából visszatekintve – látnokiaknak bizonyultak.

1993-ban Herman E. Daly, akkoriban mint a Világbank környezetvédelmi osztályának vezető közgazdásza, írt egy cikket a *Scientific American* számára, amely *A szabad kereskedelem kockázatai: a közgazdászok rutinszerűen elhanyagolják a környezetnek és a közösségnek okozott károk rejtett költségeit* címet kapta. Daly vitatta azt a feltételezést, hogy a szabad kereskedelem definíciószerűen és vitathatatlanul jó. *„E feltételezést meg kell fordítani. Kiindulásként a hazai termékek hazai piacokra történő előállítását kell előnyben részesíteni. Amikor megfelelő és kiegyensúlyozott nemzetközi kereskedelmet kell folytatni, akkor sem engedhető meg, hogy környezeti és társadalmi katasztrófa kockázata mellett bonyolódjanak egy ország ügyei. A hazai gazdaság legyen a kutya és a nemzetközi kereskedelem a farka. A GATT az összes kutya farkát oly szorosan igyekszik összekötni, amelyben a nemzetközi csomó csóválná a különálló nemzeti kutyákat.”* (Daly [1993], 50. o.)

Daly azzal folytatta, hogy bölcsőbb megfontolások tükröződnek John Maynard Keynes figyelmen kívül hagyott szavaiból. *„Én tehát azokkal szimpatizálok – írja Keynes –, akik inkább minimalizálnák, mintsem maximalizálnák a nemzetek gazdasági összefoglalódását. Az eszmék, az ismeretek, a művészet, a vendéglátás, az utazás jelentik azokat a dolgokat, amelyeknek természetüknél fogva kell nemzetközieseknek lenniük. A termékek azonban legyenek hazaiak, amikor ez ésszerűen és nehézség nélkül megvalósítható; és mindenekfelett a pénzügyek legyenek elsősorban nemzetiék.”*

Ha Keynes tanácsa fölött elgondolkodunk egy percre, akkor arra a következtetésre juthatunk, amire én is jutottam, hogy napjaink csaknem min-

den gazdasági – és különösen pénzügyi – zavara elkerülhető lett volna, ha hallgatunk a szavaira.

A bankrendszer hibája

A monetarista ellenforradalom, amit a klasszikus közgazdaságtan reinkarnálódása követett, két hatalmas problémát teremtett. Az első az az adóssághegy, amit a lassú növekedés és a magas kamatlábak együttesen okoztak. Olyan adósság mellett, amely a legtöbb országban sokkal gyorsabban növekszik a gazdaságnál, csak idő kérdése, hogy a csúcsára állított piramis mikor dől össze. A második probléma a magánbankok monopol helyzete a pénzteremtésben.

Egy gazdaságban növekednie kell a pénzkinálatnak a növekedés és az új munkahelyek biztosítása érdekében. Az egyik dolog, amelyben a közgazdászok többsége egyetért, az az, hogy a nominális GDP párhuzamosan nő a nominális pénzkinálat növekedési rátájával. Rendszerünkben azonban a pénzkinálat csak akkor nő, amikor valaki többet kölcsönöz a bankoktól. Ez a valaki lehet a kormány, az ipar vagy a magánszemélyek – esetleg mind a három –, ám valakinek késznek kell mutatkoznia a további eladósodásra.

Ahogy közeleg a XX. század vége, a legtöbb kormány oly mélyen süllyed az adósságokba, hogy – az elvi megfontolásokon túl – szavazói ellenállás is tapasztalható a további eladósodást megelőzendő. Egyes vállalatok több adósságot vállalnak, míg mások igyekeznek csökkenteni meglévő kötelezettségeiket, az állami belső adósságok szintje pedig magasabb mint valaha. Így hát hol vannak azok a potenciális kölcsönfelvevők, akikre a gazdaság szinten tartása és növekedése érdekében van szükség? Az alacsonyabb kamatlábak csökkentik a meglévő adósságok terheit, s ez egyes kölcsönvevőket továbbiak felvételére bátoríthat, azonban van egy végső határ.

Azt gondolhatnánk, hogy a közgazdászok visszanyúlnak a történelemből feltárulkozó tanuláshoz, és korlátozott mennyiségű, nulla költségű pénz kibocsátására tesznek javaslatot a különféle sürgős szükségletek finanszírozását elősegítendő. Különösen igaz ez azokra az elmaradott országokra, ahol az egészségügy, az oktatás, a szociális és a környezetvédelmi szükségletek már akut jellegűek, vagy még rosszabb a helyzet. De nem, az IMF és a Világbank, amelyeket az Egyesült Államok pénzügyminisztériuma bíztat, különösen a fejlődő országok számára akadályozzák a leghatékonyabb gazdasági eszköz saját jólétük szolgálatába állítását. Ehelyett ezeknek az országoknak külföldi pénzeszközök kölcsönvételét kell vállalniuk, aminek visszafizetésére még csak reményük sincsen.

Az egész világméretű pénzügyi zűrzavar – és az abból fakadó szociális inség – két elméleti agyszülemény terméke. Az első Milton Friedman és a kései John Maynard Keynes közös állítása, miszerint a rendszer önkorrekciós jellegű. Nevezettek között vita van a kormányok gazdaságirányításban betöltött szerepét illetően, azonban mindketten olyan tulajdonságokkal ru-

házzák fel a rendszert, amelyekkel az nem rendelkezik. Azok a konjunkturális szakaszok, amelyekkel Keynes számolt, soha nem teszik lehetővé a gazdasági növekedés fenntartása érdekében felhalmozott adósság visszafizetését. Friedman feltételezése sem igaz, miszerint a piacgazdasági alapon létrejövő gazdasági egyensúly valaha is összhangba kerül a valóságban tapasztalható túlzott mértékű adóssággal, mely adósság az összes nemzetet katasztrófával fenyegeti.

A második agyszülemény szerint a finomszabályozás, a nagyobb átláthatóság, a standard számviteli gyakorlat, a korai figyelmeztető jelzések vagy egyéb kívánatos dolgok visszaállíthatják a rendszer életképességét és egészséges állapotban tarthatják a huszonegyedik századba való lépés során. Ez azonban nem lehetséges magas tőkeáttételű, betétszázalékos vagy nulla tartalékot képző bankrendszer mellett. Amíg a bankoknak megengedik, hogy a »hitel« pénz mennyiségét ballon módjára fújják fel, kétségkívül eljön az a nap is, amikor valaki egy tüt szúr a ballonba és a rendszer összeomlása megkezdődik.

Kétszáz évvel ezelőtt a mérnökök megtették a magukét olyan gépek tervezésével, amelyek termékbőséget eredményeztek. A közgazdászok azonban nem alkották meg az eme termékek elosztásához szükséges rendszert, s még kétszáz évvel később is adósak ezzel.

Még a jó közgazdászok maroknyi csoportja is, akiket nem fertőzött meg a monetarista ellenforradalom és a klasszikus elméletek visszatérése, még mindig úgy beszélnek és írnak az üzleti ciklusokról, mintha azok oly természetesek volnának, mint a nyár és a tél. Vagy ez az igazság, vagy pedig az, hogy a rendszer egy sosem tervezett, ám gazként burjánzó alapvető hibát tartalmaz.

Álljunk meg és gondolkodjunk el erről! Tegyük fel magunknak a kérdést: ha egy ország – bármely ipari országot választhatjuk – ugyanannyi gyárral rendelkezik, mint egy évvel korábban, ugyanannyi géppel, amelyek ugyanolyan jó vagy még jobb technológiával működnek és ugyanannyi emberrel, vagy még többel, akik ugyanolyan jól vannak kiképezve és ösztönözve mint egy évvel korábban, akkor miért kellene ennek az országnak kevesebb terméket és szolgáltatást előállítania, mint egy évvel ezelőtt? A fizikai létesítmények és a kapacitás ott van, azonban ezek kihasználása váratlanul alacsonyabb szintű.

Valójában az üzleti ciklusok léte logikai értelmetlenség az iparosodott gazdaságokban. Éppolyan mesterségesek, mint a műmellek. Ezek mindig is olyan monetáris jelenségek voltak, amelyek közvetlenül kapcsolhatók a bankrendszer működéséhez. Ismerek néhány közgazdászt, akik teljes mértékben felismerték és megértették a problémát, ám a többség, beleértve a leghíresebbeket is, nem jutottak ideig. Ők szívósan védelmezik a magánbankok jogát arra, hogy a pusztá levegőből teremtsenek hitelpénzt, miköz-

ben semmilyen mechanizmus sem áll rendelkezésre, amelynek segítségével mindez kamatostul visszafizethető volna.

Ha kétszáz év múltán a főáramot képviselő közgazdászok továbbra is a lapos földben hívők közösségének alapító tagjai maradnak, akkor egyáltalán nem meglepő, hogy a legtöbb szerző, szerkesztő, vezércikkíró, pénzügyi hírmagyarázó és üzletember/üzletasszony is tévútra téved. Nyilvánvaló, hogy a laikusok saját kutakodásra vannak kárhóztatva, minthogy aligha szolgál számukra megvilágosodással az általam is olvasott öt napilap. Ellenkezőleg, ezek olyan cikkekkkel vannak tele, amelyek a régi rendszer foltoztatására szolgáló különféle módszereket ismertetik.

Az új kezdet

Semmi különösebb remény sincs a világ éhező, beteg és munkanélküli tömegei számára mindaddig, amíg országaik az adósság elnyomó terhe alatt nyögnek. Édeskevés reményük van az automatizálás kiszorítottjainak a fejlett országokban, ha a kormányok tovább folytatják a szolgáltatások szintjének visszafogását, csökkentik a munkahelyek számát és az egészségügy és az oktatás helyett inkább az adósság mérséklésére összpontosítanak. Bármerre is járok – kivéve amikor jómódú barátaimmal beszélgetek, különösen a pénzügyi szolgáltatások területén – fokozódó kétségbeesést tapasztalok a jövővel kapcsolatban. A fiatalokat arra figyelmeztetik, hogy ne számítsanak a szüleik által elért jólét fenntartására.

Ahhoz, hogy a kétségbeesést reménnyel válthassuk fel, meg kell fordítani a pénz adóssággá alakításának folyamatát, amely a leginkább jellemezi az utolsó kétszáz év nagy részét. Mindenekelőtt a meglévő adósság jelentős részét kell pénzzé alakítani, hogy az adósságteher kezelhető mértékű legyen, majd a pénzteremtési funkciót kell oly módon demokratizálni, hogy a ciklus ne kezdődjön újra és újra.

Minthogy inkább pragmatikus vagyok, nem pedig a monetáris terület purifikátora, nem szándékozom azt javasolni, hogy a pénzteremtésre vonatkozó banki jogosítványokat teljes mértékben vonják vissza. Ehelyett azt ajánlom, hogy a pénzteremtési funkciót fele-fele arányban osszák meg a bankok és a kormányzat között – legalább olyan hosszú ideig, hogy kiderüljön: stabil, fenntartható és recessziómentes rendszert eredményez-e mindez.

Amit javaslok, az nem más, mint a harmadik világ összes külső adósságának a felszámolása. Ebbe a körbe tartozna a még mindig nehézségekkel küzdő, az államkapitalizmust magántulajdonra épülő rendszerré alakító európai országok csaknem minden külföldi adóssága is. Az adósságleírás minden olyan, adós kormányzatok felé megjelenő összeget érintene, amely a Nemzetközi Valutaalaptól, a Világbanktól, a regionális fejlesztési bankoktól, az egyes országoktól és a magánbankoktól származik. Amilyen mértékben mindez harmadik felek kártalanítását vonná maga után, beleértve a világbanki kötvények visszafizetését is, olyan mértékben kellene a visszafize-

téseket a világ leggazdagabb országainak teljesítenie. Ezt például az egyes országoknak olyan arányban kellene teljesíteniük, amilyen arányban az USA-dollárban kifejezett 1998-as GDP-jük viszonyul az érintett országok összes GDP-jének USA-dollár értékéhez. Az Egyesült Államok lehetne a legfőbb közreműködő, amit Japánnak, Németországnak, Franciaországnak, Olaszországnak, az Egyesült Királyságnak és Kanadának kellene követnie. Elvi okokból szintén felkerülnének a listára a skandináv országok, valamint egyes kisebb európai országok, mint például Svájc, ezenkívül Ausztrália és Új-Zéland.

Az egész műveletet a magánbankok és az egyéb betétgyűjtő intézmények készpénztartalékainak havi 1 százalékkal történő egyszerű növeléséből kellene fedezni. Ezt a növelést addig folytatnánk, amíg el nem érjük az 50 százalékot. Az Egyesült Államokban például az összes betét értéke nagyjából ugyanabba a nagyságrendbe esik, mint a teljes szövetségi adósság, ami körülbelül 5,5 billió dollár. Ezért az előírt tartalékot egy ötéves időszakon keresztül növelve megközelítőleg 2,75 billió dollár felhalmozást lehetne elérni. Az első billió körüli összeget az Egyesült Államoknak a világ adósságrendezésében való részvételére kellene fordítani, a maradék pedig elegendő lehetne az Egyesült Államok belső adósságának mintegy 1,75 billió dollárral való mérséklésére. Az ilyen összegű adósságenyhítés az adófizetőknek évi 75–85 milliárd dollár kamatfizetési megtakarítást hozna, amit aztán az adók csökkentésére és a kormány közcélú kiadásainak a növelésére lehetne fordítani. Az arányok más országokban is nagyjából hasonlóak.

Amint azt az előzőekben javasoltam, a jelentős mérvű pénzzé alakítási művelet megközelítőleg öt éven keresztül történhetne. A harmadik világ adósságának törlesztéséhez szükséges pénz elsőbbséget kell élvezzen, úgy-hogy először azzal kellene foglalkozni. Ha a műveletnek ez a része befejeződött, akkor a fennmaradó pénzüsszeg teljes mértékben a fejlett világ adófizetőit szolgálná.

Helyes-e az adósság elengedése?

Ez teljes mértékben attól függ, hogy honnan nézzük. Vannak elutasítón vélekedők, akik kitaranak amellett, hogy az összes adósságot vissza kell fizetni. Azonban azt jelenti-e ez, hogy egyeseknek örökké olyan adósságok bilincseiben kell vergődniük, amelyeket mások vettek fel a nevükben? És különösen akkor mi van, ha a visszafizetés mértéke meghaladja pénzügyi lehetőségeiket?

A Világbank nem háríthatja el a felelősség egy részét. Aktívan keresték a finanszírozható projekteket, és jelentős kölcsönök felvételére bátorítottak. Ez olyan, mintha gyerekeket vinnénk a cukorkaboltba és azt mondanánk nekik, hogy bármit elvehetnek, amit szeretnek. A kiábrándulás később következik, amikor megértik, hogy mindent kötelesek visszafizetni a cukorkabolt tulajdonosának, még csekélyke zsebpénzük keretein túl is. A tragédia

csak bonyolultabbá válik azáltal, hogy a projektek nagy része nem öntörlesztő. A pénzt elköltötték, ám az adósság megmaradt.

A monetarista és a neoklasszikus közgazdászok sem menekülhetnek a felelősség elől. Nézeteik gyakorlatba ültetése okozta a kamatlábak elviselhetetlen magasságokba emelkedését, aminek eredményeként az adósság sokkal gyorsabban halmozódott fel, mint ahogy azt bármely ésszerű kölcsönvevő várhatta volna. Ez a háború utáni időszak szegényeket is gazdagító gazdaságának (trickle down economy) teljes megfordítását jelentette, amit szegényeket elszegényítő működés váltott fel (trickle up economy). A kamatlábak bármiféle növekedése a társadalom legszegényebb tagjaira kivett kölönadónak felel meg, ami gazdag hitelezőik javát szolgálja.

A nyugati kormányok a felelősek azért, hogy mindezt engedték megtörténni. Felelősek még a korlátlan és határtalan banki Eurodollar-hitelezés engedélyezéséért is. Hagyták, hogy a harmadik világ országait elárassszák az adósságok, majd a probléma elmélyítésére készítették az IMF-et, amikor az európai és az amerikai bankok hitelképességét veszély fenyegette.

Igy jó érv található annak bizonyítására, hogy a harmadik világ adóssága a félresikerült önzetlenség terméke, a nagyon rossz gazdálkodás és a fejlett világ részéről megmutatkozó kapzsiság és felelőtlenység következménye. Vagyis az adott körülmények között egyszerűen igazolható a vis maiorra való hivatkozás. Fogadják el a katasztróféért felelős emberek és intézmények tevékenységük következményeit és hozzák rendbe a helyzetet.

Maga az Egyesült Államok szolgáltatott precedenst a gyűlöletes adósság vonatkozásában, amikor nem ismerte el Kuba adósságát azt követően, hogy Spanyolország „elvesztette” Kubát a spanyol-amerikai háborúban. Amint Patricia Adams, a *Gyűlöletes adósságok* szerzője fejt ki egy Juliette Majot által készített interjúban: „az adósság nem vállalása azon alapult, hogy Spanyolország a pénzt a kubai nép egyetértése nélkül vette kölcsön és arra használta, hogy elnyomja a kubaiak törvényes forradalmát a spanyol gyarmati rendszer ellen. Alexander Sack, »a gyűlöletes adósságok doktrínája« kifejezést megalkotó joghallgató ugyancsak azt mondta, hogy mindazok a kölcsönök, amelyeket egy nép leigázása vagy gyarmatosítása érdekében vettek fel, gyűlöletesnek mutatkoznak a helyi lakosság szemében.” (Adams [1994], 36. o.)

Igazságos-e az adósság elengedése, avagy az önérdék is ezt diktálja?

Ahogy az ilyen esetekben lenni szokott – mindkettő. Kétségtelen, hogy a harmadik világ adósságának törlése morális cselekedetnek számít. Olyan ez, mint az apaság elismerése és a következmények pénzügyi vonzatának felvállalása. A másik jelentős megfontolás az, hogy ennek eredményeként a világ mind politikai, mind gazdasági szempontból előnyökhöz jut.

A pénzücok annyira ingatagok 1998 második félévében, hogy megjól-solhatatlan, milyenek lesznek akkor, amikor ez a tanulmány az olvasó ke-zébe jut. Ha azonban továbbra is úgy szármálnak, amint az november vé-gén látszott, akkor ez csak azért lehetséges, mert a befektetők boldog tudat-lanságban élnek. A világ adóssága fenntarthatatlan sebességgel növekszik, s a közeljövöbeli vagy a késöbbi összeomlás elkerülhetetlen.

A G7 vezetők IMF szerepét növelő reformcsomagja semmi egyéb, mint az önhitt játék folytatása (Declaration of G7 Finance Ministers and Central Bank Governors [1998]). Csupán papírok a varratok mentén már hasadozó rendszer repedései felett. Kétségtelenül szándékolatlanul, de ez mégiscsak ámitás. Az egész terv legszomorúbb aspektusa az, hogy az „átláthatóság” kifejezést tévesen használja. E vezetők mindegyike nagyobb átláthatóságot igényel a bankok, a pénzügyi intézmények és a harmadik világ kormányai részéről. Az IMF, amelyik az egyik legtitkolózóbb szervezet, oly gyakran használta ezt a szót, hogy valahányszor csak hallom, felugorhatnékom tá-mad. A világ pénzügyi válságára adott minden hivatalos reakció inkább az elklendözés volt, mintsem az átláthatóság.

Így aztán a G7 vezetők két választási lehetőséggel néznek szembe. Egyrészt folytathatják az elutasító magatartást, és úgy tehetnek, mintha a nyilvánvaló tünetek csupán csak rendellenességek volnának, mindaddig, amíg a rák teljes erővel ki nem tör. Másrészt alkalmazhatnak valamiféle csodareceptet, és hagyhatják, hogy annak mágikus ereje érvényesüljön, megszabadítva a világot a gyötrő betegségtől.

A status quo kevés vonzerővel kecsegtet. Egy gazdasági összeomlás éppolyan rosszul érintené a gazdagokat, mint a szegényeket. A gazdagok újra kell olvassák az 1929–1931 közötti időszak történetét, hogy eszükbe jusson, mily sokan követtek el öngyilkosságot akkori hasonszörű sorstársai-k közül, amikor vagyonuk értéke egyetlen éjszaka semmisült meg és képte-lenek voltak megbarátkozni a szegénység gondolatával. Fel kell még frissít-sék az emlékezetüket a tekintetben is, hogy a kormányzat által teremtett pénz hogyan vetett véget a nagy gazdasági válságnak, ám ez is csak évek-kel késöb követezett be, midőn kitört a háború, és a kényszer vált az ötlek szülőanyjává. Tanulhatunk azokból a tapasztalatokból és elkerülhetjük az ismétlődéseket. Vajon ez lesz a 64 billió dolláros kérdés?

A bankok megadóztatása?

Néhány évvel ezelőtt láttam egy pénzteremtésről és a bankok szerepéről szóló televíziós vitát. A kormányzatok jelentösebb szerepvállalását javasol-ták, valamint hogy ennek következtében a bankokat kötelezni kellene, hogy több készpénzt tartsanak trezorjaikban. Kanada legnagyobb bankjának, a Royalnak a szóvivője azt bizonygatta, hogy ez a bankok megadóztatása lenne. Meg volt sértve, hogy bárki is ilyesmit javasolhat.

Én teljesen másként látom a helyzetet. A készpénztartalék növelésére vonatkozó követelmények – a kormányzati adósság pénzzé alakítása során keletkező hatás semlegesítése céljából – nem tekintendők bankokra kirótt adóknak. Ez csak kártérítés. És semmi esetre sem teljes kártérítés, hanem csak részleges, 200 év hatalmas jogtalanságaiért. A bankoknak nem velük született joga, hogy annyi eszközzel rendelkezzenek, amely hússzorosan vagy harmincszorosan haladja meg a tőkéjüket, és hogy mindezek után még kamatot is szedjenek. Ez az uzsora nekivadulása. És mivel semmilyen módon sem tehetnek elégtételt a bankok mindazokért a megpróbáltatásokért, amelyeket a századok folyamán okoztak, ezért most együttesen biztosíthatják a világ számára azt a nélkülözhetetlen adósságcsökkentést, ami elegendő ahhoz, hogy feloldozza őket az emberiség ellen elkövetett jelenlegi és jövőbeni bűneik alól.

Minden banknak meg kell felelnie

Felvethető, hogy helytelen volna a készpénz-tartalékolásra vonatkozó követelményeket csupán egyes bankok számára előírnunk, miközben az úgynevezett offshore, illetve az adóparadicsomokban működő bankok érintetlenek maradnak. Ez igaz. Az új szabályokat mindenhol és minden bankra alkalmazni kell. Az OECD országok rendelkeznek azzal a hatalommal, amely ennek biztosításához szükséges. Hozhatnak olyan törvényeket, amelyekkel bűncselekménynek minősítik a polgáraik vagy a betelepült külföldiek számára, hogy részvényeket birtokoljanak és betéteket helyezzenek el olyan bankban, illetve kölcsönöket vegyenek fel vagy bármilyen más üzletet kössenek olyan bankkal, legyen az bárhol is a világon, amelyik nem felel meg ezeknek a szabályoknak.

Nemzetközi ügyletek végzéséhez minden bank köteles lenne két nemzetközileg elismert könyvvizsgáló céggel auditáltatni a könyveit, amelyek közül az egyiket kétévenként másik céggel kellene felváltani a lappangó és egyre követhetlenebb kreatív könyvelési praktikák kockázatát csökkentendő. Szükséges a banki titoktartás szabályainak megszüntetése is, hogy a büntetőtörvények hatékonyra válhassanak. Ez teljes, bár megkésett lehetőséget biztosít azon bankok működésének megszüntetésére, amelyek csalók és gazemberek szolgáltatójaivá váltak.

Szigorúbb banki szabályozások

A szigorúbb szabályozás a trenddel ellentétesnek tűnhet, bár mára már nyilvánvalónak kellene lennie, hogy a túl sok dereguláció jelentős problémákat okozhat. Amint már láttuk, a szabályozatlan hiteltermelés jelentősen hozzájárult a harmadik világ adósságválságához, elősegítette a verseny felszámolását és globalizált piaci hatalom, illetve oligopólium kialakulását tette lehetővé. Ez a gyakorlat munkahelyek megszüntetését finanszírozta vállalatátvételek és -felvásárlások útján, valamint fedezeti alapok és más spekulációk

pénzelése révén hozzájárult a globális pénzügyi instabilitáshoz. A gyűjtogatóknak sem engedjük meg, hogy föl-alá járkálva egyik tüzet gyűjtsák a másik után, ezért annak sincs semmi értelme, hogy a bankoknak a gyűjtogatás pénzügyi megfélelőjét tegyük lehetővé.

Amint a világ olyan rendszer felé halad, amely sokkal korrektebb és biztonságosabb egyensúlyt tart fenn a készpénz (törvényes fizetési eszköz) és a bank által teremtett hitelpénz között, egyaránt tűnik bölcsnek és ésszerűnek azon törekvések korlátozása, amelyekből a bankok éves növekedésének a fele származhat. Véleményem szerint a bankoknak csak azt szabad megengedni, hogy a termelők vagy a fogyasztók céljaira szükséges kölcsönpénzeket teremtsék meg. Ezek a reálgazdaság két oldalát jelentik. Mindkét oldal finanszírozása a termékek és a szolgáltatások kiegyensúlyozott növekedését fogja bátorítani, szemben a már meglévő pénzügyi eszközök piaci értéknövekedésének pusztá finanszírozásával. A bankok által teremtett pénz tulajdonképpen csak felhívítja az általános pénzkinálatot, s a pénz értékének megőrzése csak akkor lehetséges, ha az új pénz valós gazdasági növekedést ösztönöz és nem csak egy újabb fúvást jelent a tőkepiac ballonjába.

Az ötvenszázalékos megoldás

Gyakran kérdezik, miért javaslom azt, hogy a megkövetelt készpénztartalék a betétek 50 százalékában legyen meghatározva 100 százalék helyett, amit számos monetarista reformer javasol, beleértve a *Simon*, *Mints* és kollégáik által fémjelzett eredeti Chicagói Iskolát, valamint Irving *Fishert* és másokat, köztük Milton Friedmant is, aki még mindig saját elsőszámú elképzeléseként hirdeti ezt. A válaszom az, hogy e választás csakugyan önkényes. Olyan kompromisszum, amely hitem szerint a legnagyobb valószínűséggel biztosítja az előnyök legkorrektebb és leghasznosabb eloszlását – azaz a legnagyobb jót a legtöbb ember számára.

Nem mondhatom biztosan, hogy 40 százalékos arány volna jó, vagy hogy 60, illetve 70 százaléknak kellene lennie. Senki más sem mondhatja ezt, minthogy a rendszer túlságosan bonyolult, és tíz- vagy húszévi tapasztalatra is szükség lehet ahhoz, hogy megtudjuk, vajon a fele-fele arányú elosztás elegendő lesz-e az összadósság/GDP arány tartós rögzítéséhez, ha az adósság javasolt pénzzé alakítása korábban már kezelhetőbb szintűre csökkentette azt. Erősen gyanítom, hogy bármilyen 50 százalék alatti érték elégtelennek bizonyulhat.

Mindenesetre az ötvenszázalékos megoldás sokkal könnyebben védhető, mint akár a százszázalékos, akár a nullaszázalékos megoldás, azaz az a két szélsőség, amit Milton Friedman részesít előnyben. Az első, százszázalékos esetben el kellene venni a bankoktól kamatozó eszközeik nagyon nagy részét. Véleményem szerint ez túlzottan züllesztő hatású volna. Azt nem bánom, ha a fennmaradásért látom küzdeni őket, minthogy mindenki

másnak is ezt kell tennie, de az üzleti életből sem szeretném kiszorítani őket.

Arról is meg vagyok győződve, hogy mind a múltban hasznos szerepet játszottak, mind a jövőben hasznos szerepet fognak játszani az új pénz termelővállalatok közötti elosztása során. Legalább annyi haverszellemet gyanítok itt is, mint amennyi akkor volna, ha ebbe az osztozkodásba a kormányzatokat is bevonnánk, ám az ilyen alapon létrejövő ügyletek többségének el kell tűnnie, ha tiltva lesz a pénzkölcsönzés vállalatkivásárlásokra, -átvételekre és fúziókra az ipari oldalon, valamint a tőzsdei ügyletek során megkívánt biztosítékok finanszírozása a pénzügyi oldalon. Tehát nem áll szándékomban a kormányok bevonását bátorítani a közvetlen hitelkihelyezésbe – ez olyan pont, amelyben Milton Friedman és én egyetértünk.

Amiben viszont teljesen különböznek nézeteink, az a nullaszázalékos lehetőség megítélésével kapcsolatos. Az ebbe az irányba ható trend elsődlegesen, ha nem teljes mértékben felelős azért a pénzügyi zűrzavarért, amelyben a világ található. Ez egy olyan rendszer, amely 200 éven keresztül nem működött, most sem működik és soha nem is fog működni általános megelégedésre. Nem engedhető meg a bankoknak, hogy az összes új pénzt adóssággként teremtsék meg, anélkül hogy jelen lennének az ezen adósság után járó kamat megfizetését biztosító eszközök. Ez csak a kamatos kamatozás folyamatát tartja fenn, míg be nem üt a következő krach. Így a kormányzatok kénytelenek megteremteni a kamatfizetést lehetővé tevő pénzt. Van egy másik, alapvetően fontos oka a kormányzatok pénzteremtési üzletbe történő visszaengedésének, ami állandóan egyre sürgetőbbé válik. A kormányzatok nem emelhetik elég magasra az adókat ahhoz, hogy elvégezzenek minden olyan feladatot, amelyet a következő években lesznek kénytelenek megtenni.

Következtetések

A világ válaszüthoz érkezett. Továbbhaladhat a globalizációhoz vezető úton, ami nem más, mint egy olyan fedőnév, amely a korporációkká alakítást és a világpolgárok leggazdagabb, leghatalmasabb, kettő-öt százalékot kitevő csoportjának megkérdőjelezhetetlen hasznát takarja. Vagy hátraarcot parancsolhat, visszaadhatja a nemzetállamok hatalmát és felelősségét, és, mindenekfelett, lehetővé teheti a számukra a pénzteremtés demokratizálását mindenki vitathatatlan előnyére. A választástól függ, hogy az új évezredet a remény és az optimizmus hevületében, vagy a kétségbeesés bugyrában kezdjük-e.

Farkas Elemér fordítása

HIVATKOZÁSOK

Adams, P. [1994]: *The Doctrine of Odious Debts*; Juliette Majot interjúja, in. K. Danaher (szerk.): *50 Years is Enough: The Case Against the World Bank and the International Monetary Fund*; South End Press, Boston

Budget of the United States Government [1999]: *Fiscal Year, 1999, Historical Tables*

Daly, H. E. [1993]: *The Perils of Free Trade*; in. Scientific American, november

Declaration of G7 Finance Ministers and Central Bank Governors [1998], október 3., Washington

Financial Post [1998], szeptember 4.

Henwood, D. [1994]: *Whatever Happened to Third World Debt?*; in. K. Danaher (szerk.): *50 Years is Enough: The Case Against the World Bank and the International Monetary Fund*; South End Press, Boston

New York Times [1998]: *American Steel At the Barricades: With Prices Low, Companies and Labor Unite in a Campaign to Limit Imports*; december 10.

The World Bank [1999]: *World Debt Tables, Volume II.*

Toronto Star [1998], október 23.

Wall Street Journal [1999], január 11.